

TÁRSADALMI KERETEK, ÚJRAKERETEZVE

Kovács Imre (szerk.) (2024)
Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás
A magyar társadalom a 2020-as évek elején. 1–2. kötet.
Budapest: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont.²

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2026.2.72>
Cikkazonosító: e202620

Kovács Imre és munkatársai 2012-ben kezdték – a továbbiakban az *integrációs* jelzővel megnevezett – kutatássorozatot, illetve az eredményeket közreadó publikációsorozatot, amelynek utolsó darabja az *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás...*³ (Bár az IEP, illetve annak minden egyes tanulmánya önmagában, az előzmények⁴ ismerete nélkül is olvasható).

A kutatássorozat egésze a NER-korszakra vonatkozik, az IEP jelene pedig a 2020-as évek eleje, amikor a szóban forgó rezsím már markánsan kialakult, megszilárdult, de még nem mutatta a válság jeleit. Pusztán ismeretelméleti vagy – tágabb értelemben vett – módszertani szempontból nézve ez egy szerencsés helyzetet teremtett az IEP kutatói számára, függetlenül attól, hogy akár politizáló magánemberekként hogyan ítélték meg a NER látszólagos stabilitását. Ezen recenzió számára viszont éppen az teremt szerencsés episztemológiai helyzetet, hogy végső megfogalmazásának idejére a NER-korszak egyértelműen lezárult.

Egyrészt szociológiai közhely, hogy minden társadalom rendelkezik több-kevesebb saját mozgási energiával vagy legalábbis tehetetlenséggel, sűrűdással; vagy, túl a metaforán: a társadalom nagyon gyakran eltérő irányokba és sebességgel változik (vagy éppen nem változik), mint ahogy azt az aktuális politikai vezetés szeretné. Másrészt viszont a voluntarista rezsimek tipikusan mégiscsak képesek a társadalomra nyomni a maguk bélyegét, amelynek nyomai időnként nemzedékekkel később is kimutathatók. Vagy talán még jellemzőbb az a helyzet, amikor az autoriter vagy autokrácia kiépítésére törekvő rezsimek parazita módon kihasználják bizonyos, hatalomra jutásuk előtt is létező társadalmi jellegzetességeket vagy tendenciákat, amelyeket aztán tovább erősítenek. A modern korban azonban gyakran azt is láthattuk, amikor egy addig megingathatatlanak tűnő rezsím váratlan gyorsasággal összeomlott. Az ilyen fejlemények mindig felvetik a kérdést: vajon

¹ Károli Gáspár Református Egyetem BTK Szociológia Tanszék; ELTE TK Szociológiai Intézet.

² Hozzáférhető: <https://vmek.oszk.hu/27400/27424/pdf/> [Letöltve: 2026-05-06].

³ A továbbiakban: IEP. A recenzió szövegi hivatkozásaiban az IEP.1. vagy IEP.2. a szóban forgó tanulmánygyűjtemény első vagy második részére vonatkozik.

⁴ A sorozat legfontosabb korábbi köteteit a Szerkesztői bevezető első oldalán sorolja fel a kutatásvezető (IEP.1. 7).

az addig látni vélt impozáns erődkomplexum valójában mindig is egy homokvár volt? Vagy kifejezetten az utolsó periódusban bontakoztak ki azok a folyamatok, amelyek végül ledöntötték az addig valóban impozáns falakat?

Kevésbé metaforikusan (s azzal a lehetőséggel is számolva, hogy az online hozzáférhető recenzió későbbi olvasói számára ez már nem lesz magától értetődő háttérismeret): 2010 és 2026 között Magyarországon az úgynevezett NER-rezsim mindvégig kétharmados többséggel kormányzott, átalakítva mindenekelőtt a politikai, de erősen befolyásolva gyakorlatilag valamennyi társadalmi rendszert is. Egy új – éppen az IEP szerkesztési munkálatai idején felbukkant – politikai erő azonban, a rendszerváltás ígéretével, 2026. április 12-én nagy többséget szerezve megbuktatta az addigi rezsimet. Ez nem kiszólás, nem felesleges politikai kitérő volt: ez a fordulat ugyanis jelentős mértékben átkeretezte az IEP-ben felmutatott társadalomképet is.

Az IEP két kötete összesen 676 számozott oldalt, becsülhetően több mint másfél millió leütést tartalmaz. A 18 tanulmányt összesen 24 szociológus jegyzi, hét szerző 2–2, egyikük – a kutatásvezető Kovách Imre – pedig négy írásban is érdekelt. Mélységes sajnálkozásomat fejezem ki amiatt, hogy itt és most, érdemben mindössze néhány írással tudok foglalkozni. Annak azonban nem sok értelmét láttam, hogy névsorolvasás-szerűen valamennyi tanulmányt megemlítsen, de – a terjedelmi keretek szorításában – csak egy-egy bekezdésben. „Kompromisszumként” viszont felsorolom⁵ az IEP valamennyi tanulmányát: biztos vagyok benne, hogy a címek és a szerzők neve alapján nem csak a szociológus olvasók találhatnak érdekes tanulmányokat.

Az IEP tartalomjegyzéke:

- Kovách Imre: Egyenlőtlenség és integráció. Foglalkozási osztályok, integrációs rétegek, polgárosodás csoportok, fragmensek (IEP 1. 11–40)
- Illéssy Miklós – Huszár Ákos – Csizmadia Péter: Társadalmi integráció és munkavállalói részvétel a munkahelyeken (IEP.1. 41–65)
- Gerő Márton – Szabó Andrea: A politikai integrációs mechanizmusok (IEP.1. 67–113)
- Zsigmond Csilla – Papp Z. Attila: Magyarország helye a globális és európai értéktérképeken (IEP.1. 115–147)
- Huszár Ákos – Hajdu Gábor: Az egyenlőtlenségek újratemelődése az 1980-as években és ma (IEP.1. 151–193)
- Papp Z. Attila – Zsigmond Csilla – Kovács Eszter: Nemzetközi és belföldi vándorlás (IEP.1. 195–233)
- Kőszeghy Lea – Csizmady Adrienne: Társadalmi pozíciók és a lakásmobilitás egyenlőtlenségei (IEP.1. 235–274)
- Dávid Beáta – Albert Fruzsina – Hajdu Gábor: A kapcsolathálózati tipológia változása és jelentősége a társadalmi integráció szempontjából 2015–2021 között (IEP.1. 277–319)
- Győri Ágnes: Egészségi állapot és társadalmi integráció (IEP.1. 321–347)
- Balogh Karolina: A szubjektív jóllét a különböző családtípusokban (IEP.1. 349–383)
- Kristóf Luca: Az elitek szerepe a társadalmi integrációban (IEP.2. 9–27)
- Kovách Imre – Szabó Andrea: Polgárosodás a 2020-as években (IEP.2. 29–73)
- Csurgó Bernadett: Lokális és integráció. A lokálisan integráltak társadalmi sajátosságai és integrációs szerepük (IEP.2. 75–103)
- Horzsa Gergely – Kovách Imre – Megyesi Boldizsár: A városi és a vidéki társadalom (IEP.2. 105–139)

⁵ Ez egy „nettó tartalomjegyzék”, a kötetek és a fejezetcímek nélkül. Az oldalszámokat az 1. lábjegyzetben leírt módon adom meg.

- Kovách Imre – Megyesi Boldizsár: Agrárérintettek a magyar társadalomban. A mezőgazdasághoz való kapcsolódás mintázatai (IEP.2. 141–178)
- Czibere Ibolya – Huszti Éva: A dolgozó szegények (IEP.2. 179–224)
- Kovai Cecília – Pulay Gergely: A kliensi viszonyok mindennapi működése (IEP.2. 225–274)
- Győri Ágnes: Integrációs csoportok 2021-ben (IEP.2. 277–290)

Bár ebben a terjedelemben elnagyoltnak tűnhet, kezdjük a recenziót egy rövid elméleti fejtegetéssel: a szociológiában a legelvontabb társadalomelméletek, kívülállók⁶ számára zavarba ejtő mértékben gyakran nem vagy csak nehezen összeegyeztethetők egymással. A kollégák túlnyomó többsége által művelt szociológiai gyakorlat azonban „összehozza” a gyakran egymás mellett elbeszélő nagy elméleteket. A *mainstream* szociológia az elméleti dilemmákat kutatható kérdésekké változtatja, ennek alapján információkat gyűjt, kategóriákat állapít meg, változókat hoz létre, míg végül középszintű elméletek⁷ alkalmazásával értelmezett történeteket fogalmaz meg: ilyen és ilyen a társadalom (általunk vizsgált szelete), amelyben ilyen és ilyen pozitív vagy negatív változásokat/tendenciákat mutathatunk ki.

Az IEP kutatói számára, *első lépésként*, az elvont elméleti kiindulópont a szociológia klasszikus kérdése volt: „*mi tartja össze a társadalmat?*” (Dupcsik–Szabari 2015:46); a választ pedig, első nekifutásra az integráció fogalmával vélték megragadhatónak. „*Integrációs mechanizmusnak... a cselekvéseknek, beállítódásoknak, képzeteknek stb. minden olyan ideáltipikus készletét tekintjük, amely adott integrációs ágensek kooperációjának szintjét javítja és/vagy fenntartja a kooperáció további lehetőségét, növeli az ágensek összetartozásának érzését, csökkenti a kommunikációs zavarok vagy konfliktusok kialakulásának esélyét, és így tovább. Integrációs ágensek alatt pedig egyaránt érthetünk makro- és mikroszintű csoportokat, intézményeket, államokat, gazdasági egységeket éppúgy, mint egyéneket. Ad absurdum egy diád két tagját is tekinthetjük integrációs ágenseknek, s (pár)kapcsolatukat is felfoghatjuk úgy, hogy annak fenntartása során sajátos integrációs problémákat kell megoldani*” (Dupcsik–Szabari 2015:62). Érdeemes felfigyelni arra, hogy az utolsó mondat – nyakatekert megfogalmazása ellenére – mennyire hétköznapi példát idéz fel: ha mondjuk egy friss párocska randizik, csókolózik, családtagjaikról pletykál, akkor ez értelmezhető a párkapcsolat integrációs mechanizmusainak menedzselésére irányuló társadalmi cselekvéssorként is.

A folytatás előtt egy – *első pillantásra* személyesnek tűnő – adalék: csaknem másfél évtizede a kutatásvezető engem is felkért az integrációs projekt elméleti kereteinek kidolgozásában való részvételre. Szakmai érdeklődésem és a kutatás dinamikájának eredőjeként azonban hozzájárulásom „egylovétűnek” bizonyult, s a projekttől való búcsúnak szántam a – végül Szabari Vera társszerzővel közösen megírt – műhelytanulmányt. Őszintén szólva már meg is feledkeztem az anyagról, amikor a kutatásvezető megkeresett azzal az ötletével, hogy ezt a műhelytanulmányt publikálni lehetne egy, az integrációs projektnek szentelt tematikus blokkban. A cikk (Dupcsik–Szabari 2015) szerkesztésén kívül azonban már tíz-egynéhány év óta érdemben nem veszek részt a projektben.

A fenti reflexióval egyrészt demonstrálni próbálom: érintettségem⁸ a projekt ismeretét implikálja, de nem éri el az összeférhetetlenség szintjét. Másrészt pedig illusztrálni szeretném: a fent említett elméleti „első lépést” még számos másik lépés követte a konkrét kutatások megkezdéséig, majd továbbiak az IEP tanul-

6 Azért nem „a laikusok”, mert például a természettudósokat is beleérthetjük.

7 A nagy elmélet vagy a középszintű elmélet kifejezések kizárólag az elvonatkoztatási szintre vonatkoznak, nem értékelő jellegűek.

8 Valamint „legitimálni” próbálom, hogy a recenzió műfajához képest talán szokatlan gyakorisággal használok egyes szám első személyt és önhivatkozásokat.

mányainak formába öntéséig. Az IEP első tanulmányában Kovách Imre, miután idézte a Dupcsik–Szabari tanulmányt,⁹ így fogalmazta meg az ezt követő döntő lépést: „A kutatócsoport a KEP1 felvétel (2015) adatai felhasználásával hozta létre az integrációs modellt (Kovách et al. 2017) az intézmények iránti bizalom, a politikai részvétel, a társadalmi normák megszegésének elfogadása vagy elutasítása mint a rendszerintegráció kifejezői, a munkamegosztásban történő részvétel (de nem a foglalkozás), a civil részvétel mint a társadalmi integráció indikátora, a bizalmas és a gyenge kapcsolatok kiterjedtsége és a szubjektív társadalmi kirekesztettség mint a személyközi integráltság mutatói alapján” (Kovách 2024, IEP.1. 21).

Mintegy keretbe foglalva az IEP két kötetét, a kutatásvezető az első tanulmány fent idézett részlete után a második kötet utolsó tanulmányára, tehát Győri Ágnes (IEP.2. 277–290) írására mutat.¹⁰ Itt Győri ismerteti az integrációs modellbe bevont 8 változót, majd az ennek nyomán kialakított 7 társadalmi csoportot. A hagyományosnak tekinthető osztály- és rétegződéelméleti kategóriák (pl. „munkásosztály”, „középosztály”¹¹ stb.) szemszögéből már e társadalomcsoportok elnevezései is szokatlanok: „kapcsolatgazdag politikailag aktívak”, „lokálisan integráltak”, „normakövető, munkaerőpiacon integráltak”¹² és így tovább.

Az IEP szerzői szerint azonban az ilyen kategóriák kialakítása „megéri” a fáradságot. Ugyanis, míg a 20. század elején az egyének gazdasági munkamegosztáson belül elfoglalt pozíciójából – némi leegyszerűsítéssel: osztályhelyzetéből – nagy eséllyel megjósolható volt életmódja, értékrendje, politikai hovatartozása és így tovább, addig a 21. század elejére ez reménytelen vállalkozás lenne.¹³ Ismét a kutatásvezető tanulmányát idézve: „valójában nincsenek statisztikailag érvényes, megragadható indikátorai a társadalom egyenlőtlenségi rendszerében a pártok támogatásának. [...] a társadalmi rétegek nem státuszuknak és érdekeiknek megfelelően támogatják a politikai pártokat. A hatalmi rendszer sikerrel végzi el és tartja fenn az intézményi és egyéni politikai szereplők dezintegrációját, és integrálja az ellentétes helyzetű és érdekű társadalmi csoportokat – köztük az alsó harmadba tartozókat is – a politikai erőviszony stabilitásának érdekében (Kristóf 2024).¹⁴ A magyarországi politikai integráció totális abban az értelemben, hogy nemcsak a politika terrénumát rendezte át és uralja, hanem áthatja a gazdaságot, és nagymértékben hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek kialakításához és fenntartásához is” (Kovách 2024, IEP.1. 23).

Tanulmányozásra érdemes mondatok, s nem „csak” azért, mert az IEP egészének talán legfontosabb felismerését fogalmazza meg, hanem a társadalomtörténet nézőpontjából is hasznosak lehetnek. Példának okáért, egyes múlt századi elméletek megpróbálkoztak azzal, hogy az állami tulajdon dominanciájával jel-

9 A korábban a recenzió által is idézett részletet, némileg rövidebben. Érdemes megjegyezni: ez volt az IEP-ben a Dupcsik–Szabari 2015 egyetlen idézése (további 5 tanulmány csak említés szintjén hivatkozott a cikkre). Egyébként csak a szóban forgó Kovách-fejezet (IEP.1. 11–40), tehát a 18 tanulmány egyike, összesen 80 további írásra hivatkozik.

10 Kovách 2024, IEP.1. 21, majd a 2. ábra kapcsán (IEP.1. 22) ismét.

11 „Azt teljes bizonyossággal” állítja a kutatásvezető és szerzőtársa a polgárosodásról szóló tanulmányban (lásd lenn), hogy „még csak lázán körvonalazható középosztályt sem feltételezhetünk a magyar társadalomban, mint ahogy a munkásosztály [kiemelések az eredetiben – D. Cs.] fogalom használatát sem véletlenül kerültük el ebben a tanulmányban” (Kovách–Szabó 2024, IEP.2. 49).

12 A két kötet gyakorlatilag valamennyi tanulmányában használt kategóriák szisztematikus kifejtése: Győri 2024, IEP.2. 283–286.

13 Kollégáim egy része csak részben értene egyet mind a fenti megállapítással, mind pedig azzal a stratégiával, hogy az osztályelméletek további finomítása helyett alternatívákhoz, mint például az integrációs megközelítéshez forduljunk. Mivel azonban ez a téma egy külön, alapos elemzést érdemelne, itt csak egyetlen megjegyzés: az IEP szerzői között modern osztályelméleteknek elkötelezett kutatók is szerepelnek. Ez illusztrálja, vagy inkább példázza, a korábbi általános megjegyzést, mely szerint az elvont társadalomelméletek inkompatibilitása feloldható a *mainstream* szociológia gyakorlatának a szintjén.

14 Kristóf Luca: Az elitek szerepe a társadalmi integrációban (IEP.2. 9–27).

lemezhető szocialista rendszereket egy „új osztály” uralmaként írják le.¹⁵ Ugyanakkor, véleményem szerint az említett rendszernek sem a kialakulása, sem az összeomlása nem magyarázható az osztályszerkezettel – a politikai és az azon túlnyúló integráció mechanizmusaival viszont annál inkább.

A szűkebb értelemben vett *politikai* integrációs mechanizmusokat a legalaposabban Gerő Márton és Szabó Andrea tanulmánya írja le (IEP.1. 67–113). A fejezet egyébként arra is jó példa, hogy az IEP középszintű és empirikus megközelítése milyen mértékben eltávolodott az elvont társadalomelméletektől, illetve hogy mennyire rugalmasan használja azokat. A tanulmány egyedül egy zárójeles mondatrészben hivatkozik a Dupcsik–Szabari 2015-re (IEP.1. 69),¹⁶ sokkal fontosabb számukra Jürgen Habermas társadalomelmélete (IEP.1. 70–71). Az, hogy – véleményem szerint – eközben több elemében félreértelmezik a német kortárs klasszikus életvilág-felfogását, semmiben nem csökkenti az izgalmas cikk értékét.

Gerő és Szabó tanulmánya rámutat arra: az „Orbán-rezsim az ideológián, az identitáspolitikán és a politikai kommunikáción keresztül polarizálja a társadalmat, úgy, hogy egyszerre integrál (azaz ad egy egységes jobboldali, erős és szervezett világképet) és dezintegrál (azaz elválasztja a társadalom különböző rétegeit egymástól)” (Gerő–Szabó 2024, IEP.1. 80). 2015 és 2021 között a Fidesz támogatottsága valamennyi integrációs csoportban nőtt – de főleg a legjobban és a legrosszabbul integrált csoportokban (IEP.1. 92). Ugyanakkor, állapították meg a szerzők, össztársadalmi szinten érzékelhető, hogy a rendszer támogatottsága elvált az érzékelt kormányzati teljesítménytől. Az „ideológiai elköteleződés és a demokráciával való elégedettség a két legfontosabb dimenzió, ami a szavazást befolyásolja. Ezzel szemben a rendszer életvilág szintjén érzékelhető teljesítménye másodlagos a konstruált világképhez képest” (IEP.1. 101).

Óvatos kritikai megjegyzésként: az érvelésben van egy kis körköröség, hiszen korábban kiderült: a fideszes szavazók nagyobb arányban vélték úgy, hogy Magyarországon a Fidesz-kormányzat alatt demokrácia volt (IEP.1. 73–74), ami a nem-fideszesek többsége számára egyáltalán nem volt magától értetődő. Másrészt: nem inkább az elköteleződéstől függ a kormány teljesítményének percepciója? Az utolsó évtized gyakorlatilag valamennyi kutatása ezt állapította meg: a Fidesz szavazói jobban, tipikusan sokkal jobban ítélték meg az egészségügy, az oktatási rendszer, a járványkezelés, a gazdaság és így tovább állapotát, mint az ellenzékiek vagy a semlegesek.

Bár az IEP szerzői nyilvánvalóan nem osztják azt a felfogást, hogy a NER-korszak Magyarországon minden megszorítás nélküli, az ideáltípusához hasonló demokrácia létezett volna, a két kötetben egyszer sem szerepel a „hibrid rezsim” kifejezés, a „hibrid rendszer” pedig csak egyszer – egy irodalmi tétel címében. Érdeemes lett volna legalább egy reflexiót szánni e nyilvánvalóan konszenzusos fogalomhasználati sajátosságról.

¹⁵ Néhány ilyen elmélet *kritikai* elemzése: Huszár 2008. Megjegyzésre érdemes, hogy Huszár Ákos az IEP-pel közel egy időben megjelentetett könyvében (2025) egy modern osztályelméletet, tehát az integrációs megközelítés egyfajta alternatíváját is megfogalmazta. Ugyanakkor – a *mainstream* szociológia fent említett elmélet-integrációs jellegét illusztrálva – az IEP két tanulmányában is szerzőtárs volt: Illéssy–Huszár–Csizmadia: Társadalmi integráció és munkavállalói részvétel a munkahe-lyeken (IEP.1. 41–65) és Huszár–Hajdu: Az egyenlőtlenségek újatermelődése az 1980-as években és ma (IEP.1. 151–193). A különböző társadalomelméletek melletti elköteleződés egyáltalán *nem* hasonlít a politikai pártok melletti elköteleződéshez – szerencsére.

¹⁶ A nevemet „Dubcsiként” írva (IEP.1. 69). Nem sértődtem meg, mivel – szó szerint gyerekkorom óta – megszoktam a családne-vem elírását. Az eset ráadásul ötletet is adott: a Google Tudásban rákerestem a „Dubcsik” kifejezésre is. Átfedésekkel, de 23 hivatkozást találtam, amelyek mindegyike valójában az én írásaimra utalt.

A Fidesz – különösen a 2015 utáni – társadalmi beágyazódásáról szóló fejtegetések hallatlanul érdekesek, de a 2026. április 12. óta nyert „utólagos bölcsességgel” felmerülhet a túlértelmezés lehetősége is. A választási eredmények kialakulásában például nehezen túlbecsülhető a választási rendszer és a nem Fidesz pártrendszer jelentősége is. Érdekes tudatosítani: 2002 és 2026 között a Fidesz *valamennyi* választáson kétmillió-néhány százalékos listás szavazatot szerzett. 2002-ben és 2006-ban például elveszítette a választásokat – 2014-ben viszont, valamivel *kevesebb* listás szavazattal nemcsak győzött, de megszerezte a mandátumok kétharmadát is.

Négy egymást követő kétharmad után szociálpszichológiai szempontból könnyen elképzelhető, hogy a Fideszt támogatók – még ha nem is többsége, de legalább – egy része egyszerűen racionalizálta a párt elkerülhetetlennek látott tartós hatalmát. Mintha erre utalna, hogy a 2026-os választásokat megelőző közvéleménykutatások szerint – legalábbis a legutolsó periódusig – többen vélték úgy, hogy a Fidesz győzni fog, mint ahányan a pártra terveztek szavazni. Az is árulkodó jelzés, hogy az elveszített választás után a volt kormány-párt hetek alatt sokszázezer támogatót veszített el.

Az is leckeértékű a társadalomtudományok számára, hogy a 2026-os választási eredmények elemzése el-sősorban vagy kizárólag morális és kommunikációs ügyeket¹⁷ emlegetnek, nem pedig társadalmi kérdéseket. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a későbbi, távlatos elemzések számára ne értékelődhetne fel ismét a társadalmi magyarázat jelentősége.

Egy példa: az 1989–90-es rendszerváltást megelőző és követő, bő évtizedes időszakban fokozott érdeklődés övezte a civil társadalom fogalmát. Civil, azaz állampolgári aktivitáson és öntudaton alapuló, autonóm, az államtól (és a gazdasági rendszertől) független szféra – nem véletlen, hogy a civil egyik szinonimája az angol NGO kifejezés (*Non-Governmental Organization*, azaz *nem-kormányzati* szervezet.) A kutatók, köztük az IEP ezzel foglalkozó szerzői is, már korábban kimutatták, hogy már a NER-korszak legelején érzékelhető volt a magyar civil társadalom átstrukturálódása (Szabó–Gerő 2019) az 1990 és 2010 közötti helyzethez képest (Gerő 2018). Az IEP-ben megjelent tanulmányokban már az is látható, hogy 2015 után a civil – vagy gyakran inkább „civil” – szervezetek állami befolyás alá vonása, sőt gyakran állami alapítása, szintet lépett.

Miközben első pillantásra pozitív fejlemény, hogy a különböző szervezetekhez „*tartozás átlaga... jelen-tősen, helyenként duplájára nőtt*” (Gerő–Szabó 2024, IEP.1. 90), ez még mindig csak azt jelenti, hogy egy felnőtt magyar 2021-ben átlagosan 0,43 szervezethez kötődött (Gerő–Szabó 2024, IEP.1. 90–91). A növekvő aktivitás ráadásul *nem a civil* társadalomnak köszönhető: „*A politikai részvétel és a szervezeti háló közötti kapcsolat egyre szorosabbá vált 2015 és 2021 között: akik tehát politikailag aktívabbak lettek, azok ezzel párhuzamosan társadalmi szervezetekhez is nagyobb valószínűséggel kapcsolódtak, és fordítva [kiemelés az eredetiben – D. Cs.]...*” (Gerő–Szabó 2024, IEP.1. 89).¹⁸

A számomra egyik legérdekesebb, Kovách Imre és Szabó Andrea által jegyzett (IEP.2. 29–73) tanulmány a polgárosodás kategóriáját vetíti az integrációs modellre.

¹⁷ Vagy a korcsoportos megoszlást, ami az IEP politikai elemzéseiben alulértékelt szempont. Szabó Andrea egy április 12. után közzétett Facebook-bejegyzése szerint „kb. 57–58 évnél volt a metszés és inflexió pont” a két nagy párt támogatói között. Tehát még csak azt sem állíthatjuk, hogy a Tisza támogatóinak zömét a még integrálatlan vagy rosszul integrált „fiatalok” tették volna ki. A Fidesz támogatói körének az előregedése pedig nyilvánvaló – de ez a gondolat sem (okvetlenül) a társadalmi integráció felé vezet minket. <https://www.facebook.com/andrea.szabo.33449/posts/pfbidoWnbaVB6CpiUSrjQrPC-FanGS8JDWPLjir2aaPUDgPWboYxix7sFumFuVZu52RsC3sl>

¹⁸ Az általánosítást alátámasztó Pearson-féle korrelációk: F4. táblázat, uo. IEP.1. 111

Marx és Engels 1848-ban még írhatta, hogy a proletárok nem veszíthetnek mást, mint a láncukat – a 20. század második felének nyugati munkásának azonban tipikusan jóval több veszténivalója volt. Bár a „*neo-marxista és más kritikai elméletek*” (IEP.2. 31) ragaszkodtak hozzá, hogy a munkások ettől még a munkásosztály tagjai maradtak, az így „elvárható” osztálytudattal és-érdekekkel, a nyugati mainstream szociológiát azért foglalkoztatta a proletárok elpolgárosodásának esetleges tendenciája vagy legalábbis a folyamat lehetősége.

Ez a téma aztán többszörös csavart kapott Magyarországon, ahol a polgárosodásdiskurzus szó szerint a 19. századig visszanyúló hagyományokkal bír (Dupcsik 1997). „*A 20. században... a legnagyobb létszámú társadalmi alakulat, a parasztság polgárosodása került a figyelem középpontjába*” – írja Kovách és Szabó tanulmánya (IEP.2. 32), majd a következő mondat elején Erdei Ferencre hivatkozik. Tegyük hozzá: Erdei végül kudarcosnak minősítette a polgárosodás korabeli tendenciáit, az utókor pedig – *történeti* jelentősége dacára – kudarcosnak minősítheti Erdei szociológiai kísérletét.¹⁹

A polgárosodás kifejezés használatának virágkora, paradox módon, egy kifejezetten anti-polgár, hivatalosan „a munkásosztály által uralt” társadalomban, az államszocializmus idején kezdődött.²⁰ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK) online hozzáférhető katalógusában, 2025 augusztusában 1441 tételben található meg a *polgárosodás* (ebből hatszor régies alakban) mint kulcsszó. Szinte valamennyi esetben 1970 után kiadott művekről van szó.²¹ „*A »polgárt«, a »polgárságot« történelmi kategóriának tekintették a vitában résztvevők, és senki sem várta, hogy valamilyen alakváltozata... feltűnjön a szocializmus utáni időszakban*” (IEP.2. 33) – tartok tőle, hogy Kovách és Szabó itt túláltalánosította Benda Gyulának²² az idézetet követően elemzett véleményét. A fent említett 1441 tétel több mint fele egyedül az 1990-es évtizedben, több mint harmada pedig azóta jelent meg, és ezen írások nagy többsége *nem* történelmi értelemben használta a kifejezést.

A 20. század végi vonatkozó irodalom lényegi explicit eleme abban állt, hogy az első pillantásra homogénizált államosított/szövetkezetesített szféra alatt/mellett/réseiben kibontakozó kiterjedt második gazdaságot „polgárosodásként” értelmezte. Egy másik – tipikusan implicit, mégis releváns – eleme pedig egy „előrejelzés” volt: a nyomasztó intézményi-politikai-ideológiai nyomás dacára is kibontakozó folyamat hatalmas lendületet *fog kapni, ha* lebomlanak a szocializmus jelentette korlátok (vagy a betonfalak és -útakadályok talán jobb metafora lenne). Ez a várakozás azonban egyértelműen meghiúsult.²³ A jelenben, ahogy azt Kovách és Szabó is megállapította: „*A társadalom egyharmada esélytelen a polgárosodás szempontjából. Egy másik harmadnak kicsit jobb a kilátásai, és a középrétegekbe való emelkedési vágya elég egyértelműen kimutatható a strukturális gátak ellenére is, bár az aktuális lépcsőfok egyelőre inkább az életmód civilizációs, kulturális*

19 A sommásnak tűnő kijelentést próbáltam alátámasztani egy Kovách Imre tiszteletére megjelentetett kötetbe írt hozzájárulásomban (Dupcsik 2023); lásd még: Dupcsik 2022: 244–272.

20 Bővebben: Dupcsik 2008.

21 Igaz, ezt a benyomást erősíti egy módszertani probléma: a kulcsszavakat a könyvtár munkatársai gyűjtötték, akik az 1970 előtti kiadványok esetében nem regisztrálták ezt a kifejezést. Példának okáért, Eötvös József klasszikusa, *A 19. század uralkodó eszméi...* esetében nem találhatjuk a kulcsszavak között a polgárosodás kifejezést – míg a mű szövegében összesen 363-szor szerepel. Mégis, az iménti példa ellenére, tagadhatatlan, hogy a fogalomra a kései Kádár-korban kivételes figyelem irányult: ha csak a könyvek és tanulmányok *címében* szereplő polgárosodásra keresünk rá, akkor 383 találatot kapunk – és ezek 98,7%-ban 1970 utáni kiadványok.

22 Rajta kívül még néhány történész képviselt hasonlóan szigorú „fogalomrestrikciós stratégiát”, míg a résztvevők döntő többsége a saját korára alkalmazta a polgárosodás kategóriáját (Dupcsik 2008).

23 Ami, véleményem szerint, erős kritikai fényt vetít vissza a későszocialista polgárosodáskonceptióra is; bővebben: Dupcsik 2018, 2022:386–403.

összetevőinek a minőségi javulása. A polgárosodás meglétét 25%-nál találtuk meg és egy szűk csoportot tarthatunk valóságosan polgárosodottnak” (IEP.2. 57).

Bár nyilvánvalóan nem ez volt a szerzők szándéka, az IEP-tanulmányok számos megállapításából árad a történelem iróniája. Míg az államszocializmus korában tipikusan közös statisztikai kategóriába kerültek a „vezetők és értelmiségiek”, s a polgárosodástéma szempontjából is kulcsszerzőnek számító Szelényi Iván egy korszakában potenciális új uralkodó osztálynak látta az értelmiséget, manapság azt tapasztalhatjuk, hogy „a diplomásoknak... csak egy igen kis csoportja tartozik a polgárosultak kategóriájába” (igaz, a polgárosodottak 54%-a diplomás, Kovách–Szabó, IEP.2. 40–41). Ugyanakkor az értelmiségiek 45%-a és a vezetők mintegy harmada nem vagy csak gyengén polgárosodott (IEP.2. 50–51). Sőt, alig hihető, de még a vállalkozók csaknem egynegyede²⁴ is ez utóbbi kategóriába tartozik. Ugyanakkor a munkások mintegy hatoda polgárosult, s munkások alkotják a polgárosodóknak a 43%-át is (IEP.2. 45).²⁵

Mivel a 20. századi polgárosodásirodalom két hullámban is kiemelt figyelmet fordított a parasztságra, lényeges adat: a kutatók szerint az agrárérintett népesség 40%-a polgárosult, további 37%-a pedig polgárosodó (IEP.2. 41–42). Ugyanakkor, mint Kovách Imre és Megyesi Boldizsár vonatkozó tanulmányából (IEP.2. 141–178) megtudhatjuk: az erősen agrárérintett népesség „mindössze” 467 ezer főt jelent, akiknek csaknem fele – a polgárosodás szempontjából alig érintett – mezőgazdasági munkás (IEP.2. 150–151). Ráadásul, újabb társadalomtörténeti irónia: míg a 20. századi kutatók egyik hallgatolagos előfeltevése volt, hogy a parasztságból bármely társadalomban csak kifelé – „felfelé” – létezik mobilitás, addig az integrációs projekt egy nagyarányú kicserélődést talált ebben a társadalmi rétegben. Konkrétabban: a gazdák mintegy kétharmadának, a mezőgazdasági munkások és földtulajdonosok mintegy felének „*nincs agrárfelmenője*” (IEP.2. 159).

Sőt: míg a múlt századi polgárosodásdiskurzus egyik gyakori tézise volt, hogy a gazdafelmenők által átörökített kulturális tőke jelentős előnyt jelent az agrárpolgárosodás szempontjából,²⁶ addig az integrációs projekt kutatói szerint ez inkább hátrányt jelent. Például a gazdák körében az agrárfelmenőkkel *nem* rendelkezők átlagos jövedelme mintegy tizedével magasabb, mint azoké, akiknek vannak agrárfelmenői. „*A családi agrárháttér egyértelműen anyagi hátránnyal* [kiemelés az eredetiben – D. Cs.] jár együtt minden csoport esetében” (IEP.2. 159–160).

Egy újabb ironikus fordulat: a polgárosodásirodalom egymást követő hullámai több mint másfél évszázadon keresztül az önállóság, az autonómia, az *államtól* való függetlenség motívumait hangsúlyozták a fogalom használata kapcsán. A 2020-as évek első felének kutatói szerint azonban – az általában heterogén – polgárosodásdimenzió a legerősebb, statisztikailag leginkább szignifikáns kapcsolatot a jobboldali beállítottsággal mutatja (IEP.2. 52–57). A jobboldaliság persze nem azonos a Fideszre szavazással, de erősen növeli annak esélyét: „*Minél magasabb szintet ér el a kért polgárosodás indexen, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a kormánypártra szavaz*” (IEP.2. 55). S mivel az akkori kormánypárt köztudott módon a társadalmi autonómiák erőteljes korlátozására törekedett, s mivel emiatt a hazai ellenzék és számos külföldi megfigyelő kritizálta – nem értékelném túl annak jelentőségét, hogy a polgárosultak több mint háromnegyede „*egyértelműen demokráciapárti*” (IEP.2. 54). Inkább azt hangsúlyozom: több mint háromnegyede demokráciapár-

24 IEP.2. 51. oldalon, mint „*önálló iparosok, kereskedők*”, akik 3%-a nem polgárosodott, 20%-a gyengén polgárosodott. Ugyanitt az 58. oldalon nevezik „*vállalkozóknak*” a kategóriát, kiemelve, hogy a csoport 20%-a gyengén polgárosodott.

25 Igaz: a munkások közel 80%-a távol áll a polgárosodástól (uo.)

26 Főleg: Szelényi 1992/1988; lásd még: Dupcsik 1994, 2018.

tinak *vallotta magát*.²⁷

Az IEP szerzői tehát a 2020-as évtized első felében a NER szilárd beágyazottságától, a rendszer stabilitásáról írtak. Félreértés ne essék: egyáltalán *nem* állítom, még csak sugallni sem akarom azt, hogy a kutatók tévedtek volna. Azt viszont határozottan állítom, hogy az eleve rendkívül érdekes tanulmányokat az április 12-i fordulat izgalmas módon újrakeretezte. A „legrosszabb” lehetőség, ami az IEP tanulmányait érheti, hogy a „megszokottnál” gyorsabban indulnak el a szociológia felől a társadalomtörténet irányába – és ezt egyáltalán nem dehonesztáló megjegyzésnek szánom, sőt.²⁸

27 Több mint analógia: Magyarországon a megkérdezettek döntő többsége „családpártinak” és a „tradicionális genderszerepek” hívének vallja magát – miközben más attitűdök, értékválasztások, viselkedések sora inkonzisztens ezzel a deklarációval (Dupcsik–Tóth 2008).

28 Általában úgy vélem, hogy a szociológiai publikációk színe-javának az a sorsa, hogy idővel a társadalomtörténet és az esztétörténet szempontjából releváns elemzésekké, egyszersmind sajátos, elő-értelmezett történelmi forrásokká válnak; a gondolat bővebben: Dupcsik 2022.

HIVATKOZÁSOK

- Dupcsik Cs. (1994) Korunk hősei. Szelényi Ivánról. *BUKSZ*, 2. 151–154.
- Dupcsik Cs. (1997) A polgárosodás fogalmának használata a magyar társadalomelméletben. In Paksi B. – Hegedűs R. – Bozsonyi K. (szerk.) *Colloquium. Tanulmányok az első szociológia Ph.D. évfolyam munkáiból*. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék. 99–116.
- Dupcsik Cs. (2008) Polgárosodás-viták az 1970–90-es években. In Horváth S. (szerk.) *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely. 354–373.
- Dupcsik Cs. (2018) Visszapillantva: A késő Kádár-kori második gazdaság jelenségének újraértelmezési kísérlete. In Bozóki A. – Füzér K. (szerk.) *Lépték és irónia: Szociológiai kalandozások*. Budapest: L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont. 37–54.
- Dupcsik Cs. (2022) *A magyar szociológiai gondolkodás története 1990-ig*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan. <https://doi.org/10.56037/978-963-414-887-6>
- Dupcsik Cs. (2023) Perceptions of the peasantry in the last century of the Hungarian social sciences. In Csurgó B. – Mathieu, N. – Megyesi B. (szerk.) *Rural Society, Power, and Social Integration: Festschrift for the seventieth birthday of Imre Kovách*. Budapest – Debrecen – Paris: Centre for Social Sciences – Debrecen University Press – LADYSS – Social Dynamics and Recomposition of Spaces Laboratory, 47–64. Magyarul, a szerző fordításában hozzáférhető: https://www.researchgate.net/publication/380246085_Dupcsik_Csaba_2023_MAGYARUL_Perceptions_of_the_peasantry_in_the_last_century_of_the_Hungarian_social_sciences
- Dupcsik Cs. – Szabari V. (2015) Elméleti bevezető az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatáshoz. *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, 5(3), 44–63. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.44>
- Dupcsik Cs. – Tóth O. (2008) Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, 51(4), 307–328.
- Gerő M. (2018) Between Hopes and Reality: About Civil Society and Political Participation in Hungary Between 1990 and 2010. Doktori értekezés. Budapest: ELTE TÁTK Szociológia Doktori Iskola. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2018.254>
- Huszár Á. (2008) Osztály és civil társadalom. A kritikai társadalomtudomány két irányzatáról. In Némedi D. (szerk.) *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest: Napvilág. 99–152.
- Huszár Á. (2025) *Az osztály hosszú árnyéka: A mai magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest: Napvilág.
- Kovács I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2017) Az integrációs modell. In Kovács I. (szerk.) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale, 22–48.
- Szabó A. – Gerő M. (2019) *A magyar társadalom és a politika, 2019. A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai integráltsága és részvétele*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Szelényi I. (1992) [1988] *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Manchin R., Juhász P., Magyar B. és Martin, B. közreműködésével. Budapest: Akadémiai.